

ΛΕΝΑ ΔΙΒΑΝΗ

Ζευγάρια
που έγραψαν
την ιστορία
της
Ελλάδας

ΛΕΝΑ ΔΙΒΑΝΗ

Ζευγάρια
που έγραψαν
την ιστορία
της Ελλάδας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σειρά: Βιογραφίες – Ντοκουμέντα – Μαρτυρίες
Λένα Διβάνη, Ζευγάρια που έγραψαν την ιστορία της Ελλάδας
Επιμέλεια έκδοσης: Ελένη Κεχαγιόγλου
Διορθώσεις: Ευαγγελία Δημητριάδου
Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπέννης
Copyright © Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)
και Λένα Διβάνη, Αθήνα, 2019
Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη,
Αθήνα, Δεκέμβριος 2019
KET Γ756 ΚΕΠ 911/19
ISBN 978-960-16-8603-5

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ: Γιατί;	9
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΚΑΙ ΚΥΒΕΛΗ: Δυο ηθοποιοί στο ίδιο σπίτι	13
ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ: Η βασίλισσα που έγινε βασιλιάς . .	83
ΝΙΚΟΣ ΜΠΕΛΟΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗ ΠΑΠΠΑ: Έρωτας και επανάσταση	147
ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΝΑ: Ένας γάμος εθνικού συμφέροντος	201
ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ, ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΔΕΛΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΙΚΑ ΚΟΤΟΠΟΥΛΗ: Ο Άμλετ, η Κυρία και η θεατρίνα	265
ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΚΑΙ ΣΟΦΙΑ ΤΡΙΚΟΥΠΗ: Αδελφές ψυχές	327
ΟΘΩΝΑΣ ΚΑΙ ΑΜΑΛΙΑ: Ερωτευμένοι με την Ελλάδα	373
ΜΑΝΤΩ ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΎΨΗΛΑΝΤΗΣ: Έρωτας σαν πόλεμος	423

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Γιατί;

Η ιδέα να μιλήσω κάποτε για την ιδιωτική ζωή των πρωταγωνιστών της ιστορίας τρύπωσε στο μυαλό μου πολλά χρόνια πριν, την περίοδο που έγραφα το διδακτορικό μου, όταν έκανα μια πολυήμερη συνέντευξη με τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Το θέμα μου ήταν οι εξόριστες κατοχικές κυβερνήσεις της Ελλάδας, και ο Κανελλόπουλος υπήρξε αντιπρόεδρος για ένα μεγάλο διάστημα. Ο ευγενής αυτός άνθρωπος με δέχτηκε ευχαρίστως και με στάμινα εφήβου μού ανέλυε επί ώρες τη δράση του. Τον άκουγα προσεκτικά, του έκανα βροχή από διευκρινιστικές ερωτήσεις, αλλά κατάπινα αυτήν που είχα στο στόμα εξ αρχής, μα δεν τολμούσα να εκστομίσω. «Κύριε πρόεδρε» είπα τελικά την τρίτη μέρα που χαλάρωσα κάπως, «είδα στα αρχεία του Φόρεϊν Όφισ ότι, όταν ήσασταν στη Μέση Ανατολή, κάνατε μια πρόταση στο ΕΑΜ. Θέλατε να κανονίσετε μια συνάντηση, αφήσατε να πλανάται ένα ενδεχόμενο συνεργασίας». «Ναι, πράγματι» είπε εκείνος μ' ένα απροσδόκητα πονηρό χαμόγελο. Μάζεψα όλο το κουράγιο μου για να συνεχίσω. «Εεεε, αυτό ομολογώ ότι με κατέπληξε. Εσείς είστε ένας... θα λέγαμε... συντηρητικός πολιτικός...» Η φωνή μου μόλις που ακουγόταν, είχα καταπιεί σχεδόν τη γλώσσα μου. Ήμουν ακόμα πολύ νέα για να εκτοξεύω χαρακτηρισμούς σε καλοπροαίρετους ηλικιωμένους πολιτικούς, συντηρητικούς ή προοδευτικούς. «Εννοώ... η κίνηση αυτή άλλαξε την εικόνα που είχα για σας ως πολιτικό πρόσωπο. Προφανώς είχατε μπουχτίσει με τη δουλοπρεπή συμπεριφορά του πρωθυπουργού, του Τσουδερού, απέναντι στους Βρετανούς και σκεφτήκατε να διερευνήσετε τις προθέσεις

της αριστεράς, δεν τη βάλατε εξ αρχής απέναντι όπως όλοι οι υπόλοιποι...» Σήμερα τα γράφω αυτά και ντρέπομαι. Έκανα ακριβώς αυτό που δεν πρέπει να κάνει ο ερευνητής. Να απαντάει μόνος του στις ερωτήσεις που θέτει στην πηγή του. Ήμουν για γέλια. Πράγματι, ο Κανελλόπουλος έσκασε στα γέλια ακούγοντάς με. «Ξέρεις γιατί το 'κανα;» με ρώτησε με σκανδαλιάρικο ύφος γέρνοντας λίγο μπροστά. «Γιατί είχαν πιάσει τον γαμπρό μου, τον Πουλικάκο, και φοβόμουν μην τον εκτελέσουν. Τους προσέγγισα για να τον αφήσουν ελεύθερο! Ε, και μετά έληξε ησύχως η πρωτοβουλία μου».

Κοκκίνισα. Ο Κανελλόπουλος ευγενικά το προσπέρασε – τόσο γλυκός άνθρωπος ήταν. Δεν το ξέχασα ποτέ όμως. Από τότε σχετικοποιήθηκαν οριστικά για μένα τα λεγόμενα «ντοκουμέντα», το αρχειακό υλικό, τα πάντα. Διασταύρωνα πια όλο αμφιβολίες. Κυρίως, όμως, κατάλαβα ότι η αθέατη προσωπική ζωή των πρωταγωνιστών της ιστορίας παίζει έναν τεράστιο ρόλο στις αποφάσεις, στις κινήσεις τους. Άνθρωποι είναι κι αυτοί σαν κι εμάς. Πώς θα κατανοήσουμε τις αποφάσεις ενός δημόσιου προσώπου, χωρίς να γνωρίζουμε, έστω και στοιχειωδώς, τα κίνητρά του, τα τραύματά του, τις ανομολόγητες ανάγκες του; Πώς να καταλάβεις τη στάση του Μεταξά αν δε διαβάσεις το ημερολόγιό του, όπου συνεχώς θρηνεί ότι είναι κοντός; Πώς να ερμηνεύσεις τη στάση του Ανδρέα Παπανδρέου απέναντι στην Ένωση Κέντρου αν δεν ξέρεις την άβυσσο που τον χώριζε από τον πατέρα του; Η «μικρή» ιστορία τους, η προσωπική, έχει αναμφισβήτητα επηρεάσει τη μεγάλη, αυτή με το «ι» κεφαλαίο, αυτή που υφιστάμεθα όλοι εμείς. Το πρόβλημα είναι ότι δεν υπάρχουν πηγές – ειδικά σε χώρες σαν τη δική μας ή τη Γαλλία, όπου, αντίθετα από την Αμερική ή τη Μεγάλη Βρετανία, η προσωπική ζωή των ηγετών θεωρείται ιερή και απαράβιαστη. Κλασικό παράδειγμα ο βίος του Μιττεράν, ο οποίος είχε δύο οικογένειες επί δεκαετίες. Ήταν μεν κοινό μυστικό στους συγχρόνους του, αλλά σε διακόσια χρόνια κανείς δε θα έβρισκε τα ίχνη αυτής της πολύ διαφωτιστικής για την

προσωπικότητά του πραγματικότητας. Αν σήμερα το γνωρίζουμε, είναι γιατί ο ίδιος το θέλησε, ο ίδιος έβγαλε τα άπλυτά του στη φόρα – μέχρι και τις ψυχαναλυτικές του σεάνς άφησε εντολή να δημοσιεύσουν κάποια χρόνια μετά τον θάνατό του. Ο Μιττεράν ήξερε τι θα πει Ιστορία και ήταν αρκετά νάρκισσος και τόσο συνειδητοποιημένος, που ήθελε να παραδώσει τον εαυτό του στην Ιστορία ολόκληρο. Γι' αυτό εξάλλου διάλεξα να μιλήσω για ζευγάρια – γιατί ο έρωτας, η συμβίωση, είναι η μοναδική συνθήκη που όλοι μας είμαστε αναπόφευκτα έκθετοι και γυμνοί, ολόκληροι.

Τη μια στιγμή έλεγα αυτό και την άλλη άκουγα στα αυτιά μου τον αντίλογο: Τα τι και τα γιατί κάθε ανθρώπινης ύπαρξης δύσκολα ανιχνεύονται. Πώς να μαντέψω τη δυναμική ενός ζευγαριού, πώς να συνοψίσω το φως και το σκοτάδι του; Εδώ ούτε τις δικές μας πράξεις μπορούμε να ερμηνεύσουμε συχνά, εγώ πώς θα τολμήσω την ανατομία των άλλων και μάλιστα με ελάχιστα επίσημα στοιχεία; Όμως με ενθάρρυνε μια Αγγλίδα – οι Άγγλοι, ως γνωστόν, είναι εξαίσιτοι βιογράφοι. Σε μια συνέντευξή της η Αντόνια Φρέιζερ είπε πως ο βιογράφος αναπόφευκτα είναι πάντα έτοιμος να σε «ξεγελάσει», και ο αναγνώστης είναι πάντα πρόθυμος να «ξεγελαστεί». Βιογράφος και αναγνώστης χορεύουν κι οι δυο μαζί ανάμεσα στην ιστορία και τη λογοτεχνία, κλείνοντας ο ένας το μάτι στον άλλον, συνένοχοι. Ας χορέψουμε, λοιπόν!

Διάλεξα τα ζευγάρια που μου κίνησαν την περιέργεια, τα πιο επιδραστικά, τα πιο έντονα. Μία μόνο προϋπόθεση έβαλα στον εαυτό μου: Αφού σταματάω περίπου στη δεκαετία του '60 για ευνόητους λόγους, οι άντρες θα είναι αναποδράστως οι μοναδικοί πρωταγωνιστές. Θα διάλεγα όμως άντρες των οποίων οι γυναίκες ήταν επίσης ενδιαφέροντα, δρώντα, φλεγόμενα, σημαντικά πρόσωπα, όχι οι βαρετές κυρίες των κυρίων. Επί τρία χρόνια που ερευνούσα και έγραφα αυτό το βιβλίο, βούτηξα με το κεφάλι στις ζωές τους και κυριολεκτικά τους αγάπησα προσπαθώντας

να δω μέσα από τα μάτια τους. Δεν ήθελα, βλέπετε, απλώς να φαχουλέψω τα συρτάρια τους, ήθελα να βιώσω αυτό που έζησαν, να καταλάβω, να «εξανθρωπίσω» τις χάρτινες φιγούρες των πρωτοσέλιδων. Άρχισα να γράφω προσπαθώντας να είμαι πολύ ιστορικός – ευχαριστώντας βέβαια συνεχώς τον μεγαλοδύναμο που είμαι ακόμα πιο πολύ συγγραφέας. Γι' αυτό πήρα και την απόφαση να μην παραθέσω τη βιβλιογραφία που προσθέτει συμβολικά επιστημονικό κύρος στα γραφόμενά μου, ούτε να τεκμηριώσω με υποσημειώσεις. Ας μη γελιόμαστε: αυτό που προσπάθησα να διερευνήσω δεν τεκμηριώνεται. Απλώς θα βάλω τη μουσική για να χορέψει η ιστορία με τη λογοτεχνία, ελπίζοντας να το απολαύσετε.

Λ.Δ.

Γεώργιος Παπανδρέου και Κυβέλη

ΔΥΟ ΗΘΟΠΟΙΟΙ ΣΤΟ ΙΔΙΟ ΣΠΙΤΙ

«Εδώ που μ' ησυχία όλοι ζούνε,
για μένα είναι κόλαση μεγάλη,
πολιτικά τ' αυτιά μου ας ακούνε,
κι ας είμαι και στη κόλαση, χαλάλι»

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΟΥΡΗΣ

Το ορφανό του παπα-Αντρέα

Η οικογένεια του Γιώργη καταγόταν από ένα χαμένο στον χάρτη, ορεινό χωριό της Αχαΐας, το Καλέντζι. Ο πολιτισμός, η Πάτρα δηλαδή, δεν ήταν μακριά, μόνο σαράντα εννέα χιλιόμετρα, αλλά δρόμος δεν υπήρχε για κει. Ο πατέρας του λεγόταν Αντρέας Σταυρόπουλος και ήταν παπάς. Ο παπάς έχτισε ένα σπίτι κάτω από τα πλατάνια και παντρεύτηκε πριν χειροτονηθεί την κοντοχωριανή του Παγώνα Παπαδοπούλου. Έκανε μαζί της τρία παιδιά: πρώτα τη Μαγδαληνή, μετά τον Νίκο και, στις 13 Φεβρουαρίου του 1888, τον Γιώργη,* τον μικρότερο και πιο άτυχο: η μάνα του πέθανε πέντε μήνες μετά τη γέννησή του – ούτε το πρόσωπό της δεν κράτησε στη μνήμη του. Όλο το χωριό βάζει ένα χεράκι για να μη νιώσουν τα ορφανά εγκαταλελειμμένα. Ο καημένος ο παπάς προσπαθεί να καλύψει το κενό της μάνας όπως μπορεί. Αγαπάει πολύ όλα τα παιδιά του, αλλά δίνει μεγαλύτερη προσοχή στον Γιώργη, το στερνοπούλι του – αυτός ήταν η μεγάλη του αδυναμία.

Ο μικρός Γιωργάκης, μεγαλώνοντας χωρίς μάνα να τον αγχαλιάζει και να τον συμμαζεύει, γίνεται ζωηρός και ελαφρώς ανε-

* «Γιώργη» τον αποκαλούσε πάντα η Κυβέλη.

ξέλεγκτος. Τα γράμματα όμως τα 'πιανε στον αέρα: έμαθε να συλλαβίζει παρακολουθώντας τον μεγαλύτερο αδερφό του. Ήταν τόσο εντυπωσιακά έξυπνος που ο παπα-Αντρέας τον έβαλε με κόλπο στο σχολείο πριν την ώρα του. Ο αγαθός αυτός άνθρωπος, που δεν είχε την τύχη να μορφωθεί ο ίδιος όσο ήθελε, έτρεφε μεγάλο σεβασμό στα γράμματα και ανέκαθεν έσπρωχνε τα παιδιά του προς τα κει. Προφανώς καταλάβαινε ότι η μόρφωση ήταν το κυρίαρχο εργαλείο κοινωνικής αναρρίχησης για όσους δε γεννήθηκαν προνομιούχοι. Η μεγαλύτερη κόρη του, η Μαγδαληνή, που ανέλαβε συμβολικά τον ρόλο της μαμάς του Γιωργάκη, τον είχε συνεχώς στον νου της έτσι ατίθασος που ήταν. Η αυλή του σχολείου ήταν η πρώτη του αρένα. Εκεί, έδειξε αμέσως τις ηγετικές του ικανότητες, γιατί δε δεχόταν τσαμπουκάδες και δε δίσταζε ούτε λεπτό να λέει τη γνώμη του. Το άλλο ταλέντο του που έλαμψε νωρίς ήταν η ρητορική. Το παιδί είχε λέγειν, είχε θάρρος που συχνά ακουμπούσε το θράσος, είχε σατανικά έξυπνα επιχειρήματα. Ο πατέρας τον καμάρωνε βάζοντάς τον να απαγγέλλει και στη συνέχεια να αυτοσχεδιάζει απολαυστικά σχόλια. Έκοβε το μάτι του παπα-Αντρέα. Πράγματι, σε λίγα χρόνια, όλη η Ελλάδα –εχθροί και φίλοι– θα καμάρωνε το χάρισμα του Γιώργη απονέμοντάς του τον τίτλο του ακαταμάχητου ρήτορα.

Τελειώνοντας το λεγόμενο σχολαρχείο, είναι τόσο καλός, που αποφασίζεται ότι πρέπει να συνεχίσει τις σπουδές – ο παπα-Αντρέας άλλωστε δεν είναι ένας συνηθισμένος επαρχιακός παπάς, έχει μεγάλα σχέδια για τα αγόρια του. Το πρόβλημα είναι πως δεν έχει αρκετά χρήματα για να τα υλοποιήσει. Οι οικονομίες του έφταναν μόνο για τις σπουδές του ενός αγοριού: προηγείται ο Νίκος, άρα ο Γιωργάκης έπρεπε λογικά να μη συνεχίσει. Το γυμνάσιο είναι στην Πάτρα – πώς να τα βγάλει πέρα με το ελάχιστο εισόδημά του; Τι προίκα να δώσει στο κορίτσι του χρηματοδοτώντας και δυο αγόρια που σπουδάζουν σε άλλη πόλη; Ο παπάς όμως πιστεύει στον Γιώργη και αποφασίζει να μην του στερήσει ότι του αξίζει. Βάζει λυτούς και δεμένους, και ευτυχώς

τα καταφέρνει να μετατεθεί στην Πάτρα – το πρόβλημα όλων λύνεται. Εκείνη την εποχή ο Γιώργης και ο αδερφός του ο Νίκος αλλάζουν το επίθετό τους σε Παπανδρέου, επισημοποιούν δηλαδή το παρατσούκλι με το οποίο ούτως ή άλλως τους φώναζαν στο χωριό.

Η ζωή αρχίζει στην Πάτρα

Στην Πάτρα ανοίγουν διάπλατα τα αχόρταγα μάτια του μικρού Γιώργη. Η αφόρητη ακινησία του χωριού είναι πια για εκείνον παρελθόν. Η βασίλισσα της Πελοποννήσου, όπως και το λιμάνι της, είναι τότε σε μεγάλη ακμή και έχει τα πάντα: εμπορικούς οίκους, προξένους ξένων δυνάμεων, βιβλιοθήκες, πάσης φύσεως εκδηλώσεις και πολιτικές ζυμώσεις. Εκεί ο Γιώργης συναντάει αγόρια έξυπνα, φιλόδοξα και φιλοπερίεργα, με ανοιχτό μυαλό όπως κι αυτός. Γίνονται φίλοι και μαζεύονται κάθε απόγευμα στα Ψηλά Αλώνια αναλύοντας επί ώρες τα πάντα γιατί τους ενδιαφέρουν τα πάντα. Το βράδυ γλεντάνε πάλι μαζί στα νυχτερινά κέντρα. Είναι άλλωστε μια πολύ ενδιαφέρουσα εποχή, το παλιό συγχρούεται με το νέο σε κάθε επίπεδο. Οι δημοτικιστές δημοκράτες, ας πούμε, τα 'χουν βάλει για τα καλά με τους αρχαιολάτρες καθαρευουσιάνους της παλιάς σχολής. Πιστεύουν ότι η γνώση πρέπει να περάσει και στον απλό λαό, να μη μείνει προνόμιο των εκλεκτών – αλλά πώς να γίνει αυτό αν η γλώσσα της μετάδοσής της είναι ακατανόητη στον περισσότερο κόσμο; Η αντιπαράθεση όσων στηρίζουν φανατικά την αρχαϊζουσα καθαρεύουσα και όσων προωθούν τη δημοτική φτάνει σε διαδηλώσεις και αιματοκύλισμα – τόσο σοβαρό έγινε το ζήτημα.

Η εφηβική παρέα του Παπανδρέου δε φοβάται να εκτεθεί, να βγει μπροστά. Βράζει από τόσο μεγάλο νεανικό ενθουσιασμό, που δε διστάζει να διακόψει την ομιλία ενός από τους πιο φανατικούς γλωσσαμύντορες, του μεγάλου και τρανού Γεώργιου Μιστριώτη,

καθηγητή φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όταν πήγε στην Πάτρα να μιλήσει. Γενικά δεν τους φρενάρει τίποτα, μπαίνουν μέσα στα όλα και δημιουργούν έναν χαμό παντού. Αποφασίζουν μάλιστα, παρά το νεαρότατο της ηλικίας τους, να εκδώσουν ένα φιλολογικό περιοδικό για να φιλοξενεί και να διαδίδει τους προβληματισμούς τους.

Ο Γιώργης γράφει όπως μιλάει: γοητευτικά, ευρηματικά και πειστικά. Το χάρισμά του τον ξεχωρίζει από τον σωρό. Η δημόσια δράση άλλωστε, αυτή η άκρατη εξωστρέφεια, είναι ο τρόπος του να ξεπερνάει τα θανατικά που εκ γενετής τον τραυμάτισαν και συνεχίζουν να τον πληγώνουν. Εκτός από τη μάνα του, μπαίνοντας στην εφηβεία χάνει ξαφνικά και τη μοναδική γυναίκα του σπιτικού τους, τη μεγάλη του αδερφή και δεύτερη μάνα, από πνευμονία. Το 1904 τελειώνει πρώτος και καλύτερος το γυμνάσιο με άριστα. Πριν πάρει το απολυτήριο –συν το πρώτο αριστείο εκατό χρυσών λιρών– εντυπωσιάζει όλη την Πάτρα με τον γοητευτικό επικήδειο που εκφώνησε στην κηδεία ενός καθηγητή του. Να σημειωθεί πως οι Πατρινοί δεν εντυπωσιάζονταν εύκολα, είχαν απολαύσει σπουδαίους ρήτορες σαν τον Δημήτριο Γούναρη. Κι όμως, ένα σχολιαρόπαιδο τους άφησε με το στόμα ανοιχτό.

Πώς να ξεχωρίσετε μέσα στο πλήθος

Ο Γιώργης είναι μόνο δεκαεπτά χρονών όταν εγγράφεται στη Νομική Σχολή όπως είχε σχεδιάσει. Από τότε, όμως, ένα έμπειρο μάτι μπορούσε να διακρίνει τις προθέσεις του. Δεν είναι ο στόχος του να γίνει ένας καλός δικηγόρος, ούτε καίγεται να αποκτήσει περιουσία. Αυτό που θέλει κυρίως, αυτό που τον κινεί, είναι να ξεχωρίσει, να ανεβεί ψηλά με οποιονδήποτε τρόπο, να μείνει στην ιστορία. Και επειδή από κάπου έπρεπε να γίνει η αρχή, ο νεαρός Παπανδρέου, δανδής ψηλός, «ευάερος και ευήλιος» πια, το 1907 αποφασίζει σ' ένα ταβερνάκι στα Εξάρχεια, μαζί με τους συμ-

φοιτητές του, να ανατρέψει τους παράλογους πανεπιστημιακούς κανόνες που ήθελαν το μάθημα της σουηδικής γυμναστικής υποχρεωτικό, και μάλιστα προαπαιτούμενο, για να επιτραπεί στους φοιτητές να δώσουν εξετάσεις στα υπόλοιπα μαθήματα. Ο ομολογουμένως φαιδρός αυτός κανόνας είχε καθιερωθεί μετά την αναγέννηση των Ολυμπιακών Αγώνων και τηρείτο με ιερή προσήλωση από την πανεπιστημιακή σύγκλητο. Οι φοιτητές –και ειδικά οι φτωχότεροι φοιτητές από την επαρχία, που έπρεπε να μένουν στην Αθήνα για να γυμνάζονται– το βρίσκουν αυτό ταξικά άδικο και παράλογο. Σύμφωνα με το προηγούμενο καθεστώς, μπορούσαν να έρχονται στην Αθήνα μόνο για τις εξετάσεις και να ξαναφεύγουν. Από πού κι ως πού άλλωστε υποχρεωτικό μάθημα η σουηδική γυμναστική; Οργανώνουν, λοιπόν, διαδηλώσεις, όπου ουρλιάζουν όλοι μαζί πως δεν είναι Σουηδοί!

Ο Γιώργης, πρώτος και καλύτερος, φυσικός αρχηγός, ξεσηκώνει τον κόσμο όπου κι αν μιλάει. Γρήγορα γίνεται φίρμα στον φοιτητικό χώρο, τα κορίτσια του χαμογελάνε όποτε περνάει. Όσο του χαμογελάνε οι όμορφες, τόσο υψώνει τον τόνο της φωνής του αυτός. «Μα θα πολεμήσουμε τους Τούρκους και τους Βουλγάρους με σουηδικές ασκήσεις;» αναρωτιέται προκλητικά. Ξέρει ενστικτωδώς από τότε τη ρητορική αξία της υπερβολής, του γκροτέσκου, της δημιουργίας εικόνων στο μυαλό του ακροατή. Τον βοηθάει και το διαβρωτικό χιούμορ που διαθέτει εν αφθονία. Ένα είναι σίγουρο, οι επιτυχίες του στο γυναικείο φύλο τονώνουν το αγωνιστικό του πνεύμα και τρέφουν την ακόρεστη φιλοδοξία του.

Το πράγμα ξεφεύγει γρήγορα. Οι φοιτητές καταλαμβάνουν τη Νομική και το ανατομείο της Ιατρικής, που βρισκόταν στο υπόγειο της Σόλωνος. Μαζί τους παίρνουν κι έναν κουλουρτζή για να μην φοφήσουν απ' την πείνα. Η σύγκλητος θυμώνει. Οι καταλήψεις τότε ήταν πρωτάκουστες, δε γίνονταν για φύλλου πήδημα όπως σήμερα. Η τιμωρία, ως εκ τούτου, είναι σκληρή: οι συμμετέχοντες προφυλακίζονται για είκοσι επτά μέρες και τα μέλη της ηγετικής ομάδας αποβάλλονται για δύο χρόνια από τη σχολή. Έξαλλος ο

παπα-Αντρέας όταν το μαθαίνει. «Για δικηγόρο σ' έστειλα στην Αθήνα, όχι για επαναστάτη» του λέει. Το διακύβευμα είναι όμως μεγάλο, κι έτσι στο τέλος και ο Γιώργης και όλοι οι θερμοκέφαλοι νεαροί μαζεύονται, ζητούν συγγνώμη και αρχίζουν να εκτελούν τις ασκήσεις τους σαν καλά «σουηδικά» παιδιά. Για να λέμε την αλήθεια, η ευελιξία και ο ρεαλισμός φαίνεται να ήταν εξαρχής το έμβλημα του νεαρού Παπανδρέου. Ρίσκαρε τόσο όσο να μη φάει το κεφάλι του. Αυτό που ήθελε το είχε πετύχει άλλωστε. Τον είχαν προσέξει οι πάντες. Η εφημερίδα *Ακρόπολις* μάλιστα προφήτησε τότε πως θα διαπρέψει στο μέλλον! Πού να 'ξερε ο συντάκτης του άρθρου πόσο αληθινός θα αποδεικνυόταν...

Το πρώτο θύμα της γοητείας του: Σοφία Μινέικο

Τον Γιώργη τον φλερτάρουν πια πολλά κορίτσια, αλλά εκείνος ξεχωρίζει την καλύτερη, τη Σοφία Μινέικο, ένα πολύ όμορφο, σοβαρό και ξεχωριστό κορίτσι, έναν χρόνο μεγαλύτερό του. Πρώτα απ' όλα είναι μία από τις μετρημένες στα δάχτυλα του ενός χεριού φοιτήτριες. Σπουδάζει στη Φιλοσοφική μια εποχή που δεν επιτρέπει στα κορίτσια τίποτα άλλο παρά τα οικιακά και τα καλλυντικά. Η γνώση είναι αντρική υποχρέωση· η οικογένεια και η ομορφιά, γυναικεία. Η Σοφία όμως δεν είναι μόνο ένα μορφωμένο κορίτσι. Είναι επίσης μια εύπορη αρχοντοπούλα, πανέμορφη και λευκή σαν πορσελάνινη κούκλα. Μητέρα της είναι η Ελληνίδα Περσεφόνη Μανάρη, κόρη του διακεκριμένου διευθυντή της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων Σπυρίδωνα Μανάρη, και πατέρας της ο Ζίγκμουντ Μινέικο, εξόριστος Πολωνός αριστοκράτης με γαλοκτηματία, που εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα και έγινε μηχανικός δημόσιων έργων.

Η Σοφία γνώριζε εξ όψεως τον Γιώργη από την Πάτρα όπου τέλειωσαν και οι δύο το Γυμνάσιο. Η εκκλησία του παπα-Αντρέα ήταν κοντά στο σπίτι της το πατρικό, ένα επιβλητικό μέγαρο του

Τσίλλερ στα Ψηλά Αλώνια. Η οικία Μινέικο με τα πήλινα αγάλματα αποτελούσε σημείο αναφοράς για την πλατεία και για ολόκληρη την πόλη. Όταν οι Πατρινοί ήθελαν να πουν ότι κάποιος ήταν πολύ φιλόδοξος, έλεγαν: «Ζητάει τα Ψηλά Αλώνια και τ' αγάλματα». Ε, λοιπόν, αυτά ακριβώς ζητάει κι ο Γιώργης.

Τα δυο παιδιά μπορεί να μεγάλωναν στην ίδια πόλη, αλλά δεν είχαν μιλήσει ποτέ. Οι δρόμοι τους ξανασυναντιούνται στην Αθήνα. Η Σοφία πέφτει πάνω του την ώρα που εκείνος καταφέρεται οργίλος κατά της σουηδικής γυμναστικής σε μια ομάδα φοιτητών. Οι πολυλογάδες και οι πολύφερνοι δανδήδες δεν είναι του γούστου της, δεν τους έχει εμπιστοσύνη αυτό το χαμηλόφωνο, διακριτικό κορίτσι. Ετούτος εδώ όμως είναι ωραίος, τα λέει ωραία, την κοιτάζει ωραία – και τελικά την τουμπάρει! Μα τι έχει τέλος πάντων και γίνεται πρωτοσέλιδο των εφημερίδων; Πού το βρίσκει τόσο τσαγανό και μπουκάρει με την κόκκινη γραβάτα του να ανεμίζει στην αίθουσα της Φιλοσοφικής όπου έχει μάθημα η Σοφία, για να αρχίσει διάλογο με τον καθηγητή της Ιστορίας, τον μέγα Παύλο Καρολίδη; Πώς κρατάει την ψυχραιμία του και δε δραπετεύει από την Αθήνα για να μη συλληφθεί ως ταραξίας; Με τι τουπέ δηλώνει ότι θα αντιμετωπίσει τις αρχές του πανεπιστημίου ακόμα και στα δικαστήρια αν χρειαστεί; Φαίνεται ότι δεν πτοείται από κανέναν. Κάνει πάντα το δικό του και τελικά τα καταφέρει: και όνομα φτιάχνει, και τα μαθήματά του περνάει με άριστα. Πώς να του αντισταθεί η ντροπαλή Σοφία, που βρίσκεται στην αντίπερα όχθη; Κάτι μέσα της πρέπει να της ψιθύρισε πως είναι μοιραίο να τον αγαπήσει κι ας της βγει και σε κακό.

Από εκείνη τη στιγμή και μετά τα δυο παιδιά αρχίζουν τις αιώνιες πιρουέτες του πρώτου έρωτα: φροντίζουν να συναντιούνται δήθεν τυχαία, να διασταυρώνονται. Πρώτα στην Εθνική Βιβλιοθήκη, όπου διαβάζουν παρατηρώντας κρυφά ο ένας τον άλλο. Ο Γιώργης όμως βιάζεται να περάσει στο επόμενο στάδιο. Αυτό είναι ένα πολύ βασικό χαρακτηριστικό του: ποτέ δε μένει με σταυρωμένα χέρια, με την ευχή απλώς να γίνει κάτι. Από την αρχή ως

το τέλος της ζωής του προκαλεί ο ίδιος τις εξελίξεις – είτε επιθυμεί μια γυναίκα, είτε διεκδικεί μια θέση στην πολιτική. Το όπλο του αυτή τη φορά είναι κλασικό: μια καντάδα κάτω από το παράθυρο της απρόσιτης Πολωνέζας. Ο πατήρ Μινέικο γίνεται έξαλλος, φωνάζει την αστυνομία, αλλά ο Γιώργης σαν αίλουρος πηδάει σ' έναν διπλανό κήπο και τη γλιτώνει πάλι. Δεν πτοείται όμως. Συνεχίζει ορμητικός, την αιφνιδιάζει κάθε μέρα. Η Σοφία ένα πρωί βρίσκει κρυμμένο στο βιβλίο που μελετούσε στη βιβλιοθήκη ένα φλογερό ραβασάκι του να την προειδοποιεί: «Δεν μπορεί να με σταματήσει τίποτα πια. Είμαι το φύσημα του ανέμου που θα ορμά κάθε μέρα στη ζωή σου από δω και μπρος...». Το κορίτσι ωστόσο συνεχίζει να αντιστέκεται, να μην ενδίδει στην πολιορκία του. Ίσως να είναι τα ήθη της εποχής που επιβάλλουν συστολή, έστω και για τα μάτια του κόσμου. Ίσως όμως να 'χει κι ένα κακό προαίσθημα: είναι πολύ εύθραυστη, πολύ ευαίσθητη, ψυχανεμίζεται ότι αυτός ο απρόβλεπτος άντρας μπορεί να την πληγώσει ανεπανόρθωτα.

Ο Γιώργης ωστόσο είναι ζωντανός πολιορκητικός κριός. Τη βομβαρδίζει με γράμματα και εκνευρίζεται που εκείνη ούτε καν τα ανοίγει, του τα επιστρέφει κλειστά. Τότε προχωράει σε μια θρασύτατη κίνηση διακινδυνεύοντας να χάσει για πάντα το κορίτσι: τα μαζεύει όλα μαζί, τα δένει με μια κορδέλα και της τα ξαναστέλνει με οργισμένο σημείωμα: «Δεσποινίς μου, μάθετε ότι οι επιστολές δεν ανήκουν στον αποστολέα. Ανήκουν στον παραλήπτη. Γ. Παπανδρέου». Όταν μάλιστα βλέπει ότι οι άμυνες της Σοφίας δεν πέφτουν εύκολα, συνεχίζει ακόμα πιο επιθετικά: εισβάλλει στη Φιλοσοφική και ξεκινάει μια διαμάχη με τον καθηγητή της για την *Ιλιάδα*! Φυσικά ήταν μια παράσταση για τα μάτια της μόνο – και επιτέλους το κόλπο πιάνει. Η Σοφία υποκύπτει. Δέχεται να βολτάρει, να συζητάει ώρες μαζί του. Δε γινόταν αλλιώς. Ο Γιώργης δε δέχεται κανένα όχι, κανένα εμπόδιο να σταθεί στον δρόμο του, είτε οδηγεί στην καρδιά της είτε στην εξουσία. Και το λέει ρητά: «Από δω και μπρος θα ταξιδεύω με

πάντα μαζί, ακριβή μου. Και μαζί θα φτάσωμε στην κορυφή – σε οποιαδήποτε κορυφή μάς χρωστάει η μοίρα...». Προσοχή στο ρήμα: «μας χρωστάει».

Είναι 1908, ο Γιώργης είναι μόλις είκοσι χρονών και τολμάει να προκαλεί τη μοίρα του και τον μπαμπά Μινέικο, που δε σκοπεύει να δώσει τη μοσχαναθρεμμένη πριγκιπέσα του στον γιο του παπά. Οι άλλες κόρες του έχουν καλοπαντρευτεί με πρίγκιπες και κόμητες – γιατί να ξεπέσει η αγαπημένη του Σοφία; Αυτό του το κράτησε ο Γιώργης, ποτέ δεν τον συμπάθησε τον γερο-Μινέικο – τον σχολίαζε ακόμα και σαράντα χρόνια μετά τον θάνατό του! Ούτε ο παπα-Αντρέας, όμως, ήθελε να παντρέψει τον γιο του τόσο μικρό. Φοβόταν μήπως η γυναίκα και τα παιδιά που θα έρχονταν του κόψουν τη φόρα προς τη δόξα. Αυτός μάζεψε λεφτά από τότε που οι γιοι του ήταν βυζανιάρικα για να τους στείλει στο εξωτερικό να σπουδάσουν, να κάνουν μεταπτυχιακά, να γίνουν σπουδαίοι, δε θα άφηνε μια ερωτική ιστορία να τους υπονομεύσει το μέλλον. Προφανώς, αμφότεροι οι γονείς είχαν λογαριάσει χωρίς τον ξενοδόχο, δηλαδή το ταμπεραμέντο του Γιώργη. Αυτός είχε ήδη πείσει τη Σοφία –που ήταν πια καταγοητευμένη από τον φλογερό ψηλό– να τον παντρευτεί. Έχουν μυστικά αποφασίσει επίσης να πάρουν το πτυχίο τους και να πάνε μαζί στη Γερμανία για να συνεχίσει ο Γιώργης τις σπουδές του. Ο νεαρός δανδής δε θα άφηνε ούτε τον έρωτα, ούτε τη δόξα – τα ήθελε όλα!

Στην Αθήνα το ειδύλλιο φουντώνει παρά τα εντατικά διαβάσματα για το πτυχίο. Μαζί του φουντώνει και η δυσaráσκεια των Ελλήνων για το παλιό πολιτικό σκηνικό που ήταν υπεύθυνο για τον «ατυχή» Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 – έναν πόλεμο που οδήγησε τη χώρα για πρώτη φορά σε απώλεια εδάφους και υπονόμωσε την αξιοπρέπειά της με τα δεσμά του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου. Οι Έλληνες, απογοητευμένοι, ζητούν τώρα επειγόντως κάτι νέο. Μια στρατιωτική συνωμοτική οργάνωση, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, αναλαμβάνει να το διεκδικήσει δυνα-

μικά στου Γουδή το 1909. Οι επαναστάτες αποδίδουν μέγα μερίδιο ευθύνης για την κατάντια της χώρας στα παλιά κόμματα και στην ανάμειξη του στέμματος στον στρατό και την πολιτική. Καλούν, λοιπόν, από την Κρήτη έναν άφθαρτο νέο πολιτικό, τον Ελευθέριο Βενιζέλο, για να θεραπεύσει τις πληγές του παρελθόντος και να οραματιστεί το μέλλον της καινούριας Ελλάδας. Ο Γιώργης συνειδητοποιεί αμέσως τη σοβαρότητα της ιστορικής συγκυρίας και αφήνει τα βιβλία για να αναμειχθεί στις διαδηλώσεις. Θέλει να γίνει κι εκείνος μέλος αυτής της καινούριας γενιάς πολιτικών. Πάντα είχε το ταλέντο να διακρίνει την ευκαιρία, να την αρπάζει χωρίς δισταγμό και να την αξιοποιεί στο έπακρο.

Την ίδια χρονιά ο Γιώργης παίρνει το πτυχίο του και στρατεύεται, ώστε να τελειώνει με τις τυπικές υποχρεώσεις και να εκτοξευτεί στην πολιτική, τώρα που δρομολογείται η μεγάλη αλλαγή. Το αίτημα της ριζικής μεταρρύθμισης και του εξορθολογισμού της οικονομίας και της πολιτικής το στήριζε μεγάλο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας. Γι' αυτό οι εκλογές του 1910 προκαλούν τεκτονικό σεισμό στη μορφή του κοινοβουλίου. Καινούρια πρόσωπα ανατέλλουν στην πολιτική σκηνή, έτοιμα να δώσουν νέα τροπή στη μοίρα της χώρας με αρχηγό τον Βενιζέλο, που λατρεύεται ήδη σαν Θεός. Ο Γιώργης ευλόγως νιώθει ότι δικαιούται να είναι ένα από αυτά τα πρόσωπα που θα ξαναδώσουν ζωή στην Ελλάδα. Νιώθει ασφυκτικά περιορισμένος στο στρατόπεδο και ανυπομονεί να ολοκληρωθεί η θητεία του για να δράσει. Οι Μινέικο μετακομίζουν στην Αθήνα, Ιθάκης και Δροσοπούλου στην Κυψέλη, και η Σοφία παίρνει επιτέλους κι αυτή το πτυχίο της. Ο μεγάλος αδερφός του Γιώργη, ο Νίκος, αποφοιτά επίσης και ξεκινάει πρώτος για τη Γερμανία, όπου θα συνεχίσει τις σπουδές του σύμφωνα με το σχέδιο του παπα-Αντρέα. Η χώρα και οι άνθρωποι που αγαπάει εξελίσσονται, κινούνται. Αυτός, από την άλλη μεριά, παραμένει σαν θηρίο στο κλουβί μέσα στο στρατόπεδο. Για να παρηγορηθεί, γράφει ακατάπαυστα ερωτικά γράμματα στη Σοφία του με φαντεζί καταλήξεις του στιλ: «Δέξου την ψυχήν μου, Σοφία μου».

Μόλις τελείωσε επιτέλους η φυλακή του στρατού, Οκτώβριο του 1911, ο Γιώργης παίρνει την απόφαση να ακολουθήσει τον αδερφό του στη Γερμανία. Λίγο πριν, την ίδια χρονιά, ο θάνατος του έκανε μια οδυνηρή έκπληξη ακόμα: πήρε και τον πατέρα του, τον παπα-Αντρέα. Ο Γιώργης είναι λυπημένος και αναστατωμένος – δεν έχει άλλα στηρίγματα πια, εκτός από τον αδερφό του τον Νίκο, τώρα που ορφάνεψε κι από πατέρα. Οφείλει να φτιάξει μόνος του το μέλλον του. Η Σοφία παραμένει στην Αθήνα. Έχουν αποφασίσει να τον περιμένει να προσαρμοστεί, και μετά να γυρίσει, να την παντρευτεί και να την πάρει μαζί του. Μέχρι να γίνει αυτό, η Σοφία του προσπαθεί να βρει δουλειά ως δασκάλα και εξασκείται στο πιάνο που είναι η αδυναμία του αγαπημένου της. Το ειδύλλιο συνεχίζεται αναγκαστικά διά αλληλογραφίας καταιγιστικής και ρομαντικότητας.

Έτοιμος για εκτόξευση στη Γερμανία

Στη Γερμανία ο νεαρός Παπανδρέου δε χάνει τον χρόνο του. Χτυπάει με ένα σμπάρο πολλά τρυγόνια. Εκτός από τα νομικά εμβάθυνει και στην τέχνη της πολιτικής, μελετάει για ώρες ατελείωτες τα βασικά θεωρητικά κείμενα των σοσιαλιστών και στρατεύεται ιδεολογικά με το πιο δημοκρατικό κομμάτι του ανερχόμενου βενιζελισμού, την ομάδα του Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Φροντίζει να κάνει επίσης τις απαραίτητες «υψηλές» γνωριμίες, γιατί δεν τις είχε εκ γενετής όπως το ελληνικό πολιτικό κατεστημένο: μία από τις πιο σημαντικές είναι η γνωριμία του με τον Ίωνα Δραγούμη, που υπηρετεί τότε στην πρεσβεία του Βερολίνου. Μπορεί να ανήκουν σε αντίπαλα ιδεολογικά στρατόπεδα, αλλά είναι και οι δύο τόσο χαρισματικοί και μορφωμένοι, που απολαμβάνουν πολύ ο ένας την παρέα του άλλου.

Η Ελλάδα εν τω μεταξύ βράζει σε πολεμικούς ρυθμούς. Ο Βενιζέλος παρακολουθεί τη Βουλγαρία και τη Σερβία να συνασπίζονται με στόχο να διεκδικήσουν τη Μακεδονία από την Οθωμα-

νική Αυτοκρατορία. Ξέρει ότι η χώρα δεν πρέπει να μείνει έξω από τη μοιρασιά και ετοιμάζεται για τον βαλκανικό πόλεμο. Ο Γιώργης και ο αδερφός του ο Νίκος νιώθουν υποχρεωμένοι να συμμετάσχουν στη ζωτικής σημασίας πολεμική προσπάθεια. Σπεύδουν, λοιπόν, από τη Γερμανία να καταταγούν εθελοντές. Ο Γιώργης όμως είναι ήδη κουρασμένος από τα εντατικά διαβάσματα και αδύναμος σωματικά. Σύντομα αρρωσταίνει σοβαρά και αναγκαστικά αποστρατεύεται. Επιστρέφει στην Αθήνα, παντρεύεται τη Σοφία τον Απρίλιο του 1913, και φεύγουν μαζί για το Βερολίνο, έτοιμοι να αρχίσουν την καινούρια τους ζωή.

Εκεί ο Γιώργης δέχεται το τελευταίο μεγάλο χτύπημα: μαθαίνει ότι ο αγαπημένος αδερφός του, ο σύντροφος της ζωής του Νίκος, σκοτώθηκε στη μάχη, και συντρίβεται με το ολοκληρωτικό ξεκλήρισμα της οικογένειάς του. Είναι πια πραγματικά ολομόναχος, χωρίς ρίζες. Μόνο η Σοφία υπάρχει, αλλά μάλλον δεν του φτάνει η αγάπη της όσο μεγάλη κι αν είναι. Φαίνεται ότι περιμένει πια την ευκαιρία να βγει στην πολιτική, να αναζητήσει την αγάπη και τον θαυμασμό των πολλών, για να γεμίσει το τεράστιο κενό μέσα του. Στα γράμματα που γράφει συνεχώς στη Σοφία είναι αποτυπωμένη αυτή η ακόρεστη δίψα του για θαυμασμό. Σ' ένα από αυτά της αναφέρει ότι μίλησε σ' ένα μνημόσυνο και έκανε τεράστια εντύπωση στο ακροατήριο. Ο τρόπος που το διατυπώνει όμως κάνει μεγαλύτερη εντύπωση: «Με συνεχαίρωντο σαν να με προσκυνούσαν. Είδα τη δόξα, Σοφία μου, να με στεφανώνει!». Όλοι οι πολιτικοί έχουν μια δόση ναρκισσισμού φυσικά, αλλά η τεράστια ανάγκη του λαϊκού θαυμασμού που είχε από τόσο νωρίς ο Παπανδρέου μόνο με του Φρανσουά Μιττεράν μπορεί να συγκριθεί.*

Η τύχη τον βοηθάει τον Γιώργη, αλλά, όπως πάντα, βοηθάει κι αυτός την τύχη του. Το 1914 αρπάζει κυριολεκτικά την ευκαι-

* Ο Γάλλος πρόεδρος το παραδέχτηκε ανοιχτά στον ψυχχαναλύτη του: «Δεν μπορείτε να φανταστείτε πόση χαρά απορρέει από την αγάπη που μου δείχνουν οι Γάλλοι. Ποτέ δε θα γνωρίσετε τις επιπτώσεις αυτού του ναρκωτικού!».

ρία της επίσκεψης του Βενιζέλου στο Βερολίνο για να τον γνωρίσει από κοντά. Εκείνη την εποχή δούλευε και ως ανταποκριτής της εφημερίδας *Νέα Ελλάς*, οπότε είχε μια καλή δικαιολογία να τον προσεγγίσει. Εννοείται ότι είχε φροντίσει να προετοιμάσει το έδαφος δημοσιεύοντας στην εφημερίδα ότι οι Έλληνες του Βερολίνου δεν έχουν άλλη σκέψη παρά να χειροκροτήσουν και να επευφημήσουν τον Βενιζέλο στην πόλη τους. Το σχέδιο πήγε κατ' ευχήν. Ο Έλληνας πρωθυπουργός, που είχε κοφτερό μάτι και ήξερε να διαλέγει συνεργάτες, διέκρινε την ευφυΐα και τη δίψα του νεαρού άντρα για δράση και εντυπωσιάστηκε. Σημείωσε, λοιπόν, το όνομά του για μελλοντική αξιοποίηση – και η ευκαιρία δεν αργεί να δοθεί.

Σύντομα ξεσπάει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος που αλλάζει τα δεδομένα. Το ζεύγος Παπανδρέου εγκαταλείπει τη Γερμανία και γυρνάει στην Αθήνα που κοχλάζει. Ο Γιώργης, που δεν έχει προσωπική περιουσία, σκέφτεται να δικηγορήσει μέχρι να βρει την ευκαιρία να μπει στην πολιτική. Το δράμα του ενός μπορεί να είναι η ευκαιρία του άλλου, ως γνωστόν. Ακριβώς αυτό συνέβη και εδώ. Ο νεαρός Παπανδρέου αξιοποιεί κατά κάποιον τρόπο τη συμφορά του διχασμού βενιζελικών και βασιλικών, που είχε ξεσπάσει ενόψει της συμμετοχής της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο βασιλιάς επιμένει να κρατάει τη χώρα σε ουδετερότητα, ενώ ο Βενιζέλος θεωρεί –σωστά– πως, για να διατηρήσει τα τεράστια κέρδη των βαλκανικών πολέμων, οφείλει να συστρατευτεί με την Αντάντ. Για να στηρίξει τη θέση του και το Κόμμα Φιλελευθέρων, φάχνει νέα δυναμικά στελέχη. Ο Παπανδρέου αποφασίζει να πάει να συναντήσει τον Βενιζέλο – είπαμε, ποτέ δεν περίμενε τη μοίρα να του χτυπήσει την πόρτα, ο ίδιος χτυπούσε τη δική της. Ο πρωθυπουργός ευτυχώς τον θυμάται και ενθουσιάζεται που τον ξαναβλέπει. Αυτό ήταν το πρώτο βήμα – το στερεοπούλι του παπα-Αντρέα είναι έτοιμο να γράψει επιτέλους ιστορία, όπως ονειρεύτηκε!

*Το πρώτο βήμα προς την εξουσία:
Νομάρχης Λέσβου*

Τον Σεπτέμβριο του 1915, σε ηλικία μόλις είκοσι επτά χρονών, ο φέρελπις Γιώργης γίνεται Νομάρχης Λέσβου. Αυτό είναι πρωτοφανές. Πιθανότατα ο Βενιζέλος διάλεξε έναν πολύ ευφυή, κοσμοπολίτη και μορφωμένο εκπρόσωπο, γιατί στο νησί αυτό έστηναν βάση οι Άγγλοι για την εκστρατεία στα Δαρδανέλια. Ο νομάρχης θα χρειαζόταν πιθανότατα να συνομιλήσει με τους μελλοντικούς συμμάχους αλλά και να διαχειριστεί πολύπλοκα θέματα.

Όταν ο νεαρός Παπανδρέου κατεβαίνει στην προβλήτα του νησιού αγκαζέ με την όμορφη γυναίκα του, οι νησιώτες είναι επιφυλακτικοί. Θα τον αγαπήσουν όμως πολύ γρήγορα τον νομάρχη τους και θα τον στηρίξουν. Ακόμα πιο πολύ θα αγαπήσουν τη Σοφία, αυτή τη διακριτική, αριστοκρατική κοπέλα, που μιλάει απλά και ανθρώπινα, χωρίς τουπέ. Ο Γιώργης σηκώνει αμέσως τα μανίκια και αντιμετωπίζει το μεγαλύτερο πρόβλημα του νησιού, το προσφυγικό. Ύπενθυμίζουμε πως η Λέσβος, ακριβώς επειδή είναι τόσο κοντά στα μικρασιατικά παράλια, δεχόταν από τότε τις πρώτες φουρνιές Ελλήνων προσφύγων που είχαν αρχίσει να διώκονται από τους Τούρκους πριν καν αρχίσει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Η δουλειά που έκανε ο Παπανδρέου ως νομάρχης δεν κράτησε πάνω από δύο μήνες, γιατί έπεσε η κυβέρνηση που τον διόρισε. Απολύθηκε, αλλά είχε προλάβει να αφήσει θετικότερες εντυπώσεις στον κόσμο. Επίσης είχε πάρει το βάπτισμα του πυρός στη διαχείριση κρίσεων.

Στην Αθήνα ξανά, λίγους μήνες μετά, αρχές του 1916, πλησιάζει ακόμα περισσότερο την εξουσία: αναλαμβάνει το πολιτικό γραφείο του Βενιζέλου και βιώνει τον οδυνηρό διχασμό εκ του συνέγγυς. Η κατάσταση της χώρας χειροτερεύει δραματικά. Όσο η μισή Ελλάδα, δηλαδή οι οπαδοί του βασιλιά, καταριέται την άλλη μισή, που ορκίζεται στο όνομα του Βενιζέλου, γερμανοβουλ-

γαρικά στρατεύματα αλωνίζουν στην Ανατολική Μακεδονία, ενώ εκατοντάδες χιλιάδες στρατιώτες της Αντάντ στρατοπεδεύουν στη Θεσσαλονίκη μαζί με τα υπολείμματα του ηττημένου σερβικού στρατού. Το κερασάκι σ' αυτήν την τραγική τούρτα το έβαλαν οι Γερμανοβούλγαροι που κατέβηκαν ως την Καβάλα και αφόπλισαν μια ελληνική μεραρχία – και όλα αυτά, ενώ η Ελλάδα είναι τυπικά ουδέτερη. Να σημειωθεί ότι, για να εξυπηρετηθούν οι σεξουαλικές ανάγκες τόσων χιλιάδων στρατιωτών στη βόρεια Ελλάδα, στήθηκε στην περιοχή ένα ολόκληρο χωριό πορνείων με περισσότερες από χίλιες ιερόδουλες!

Για να βάλει τέρμα σ' αυτή την κατηφόρα και να μπει επιτέλους στον πόλεμο η Ελλάδα, στις 17 Αυγούστου 1916 οργανώνεται το βενιζελικό κίνημα, που οδήγησε στον σχηματισμό της Κυβέρνησης Θεσσαλονίκης κόντρα στην υπάρχουσα βασιλική που έδρευε στην Αθήνα. Η Ελλάδα έχει τώρα δυο αντίπαλες κυβερνήσεις και πολλά καυτά προβλήματα. Ο Παπανδρέου ξαναστέλνεται στη Μυτιλήνη, ως κυβερνητικός επίτροπος Λέσβου αυτή τη φορά. Από το πόστο αυτό προσπαθεί να συγκεντρώσει άντρες για τον στρατό της Κυβέρνησης Θεσσαλονίκης. Ήταν μια πολύ κρίσιμη αποστολή για το μέλλον της σχισματικής κυβέρνησης, και γι' αυτό ο Βενιζέλος εμπιστεύτηκε και πάλι την πολιτική δεξιότητα του νεαρότατου Παπανδρέου. Η επιλογή δικαιώθηκε. Η συμβολή του Παπανδρέου στη συγκρότηση της εκλεκτής μεραρχίας Αρχιπελάγους ήταν καθοριστική.

Στις 11 Ιουνίου 1917 οι σύμμαχοι απειλούν να βομβαρδίσουν την Αθήνα, κι έτσι καταφέρνουν να διώξουν τον βασιλιά Κωνσταντίνο. Ο Βενιζέλος ξαναγίνεται με τις ευλογίες τους πρωθυπουργός ολόκληρης της χώρας. Η νίκη του είναι και νίκη του Παπανδρέου, που επιλέγεται από τον αρχηγό του για Γενικός Διοικητής Αιγαίου πια, με έδρα τη μυροβόλο Χίο. Νοικιάζουν με τη Σοφία το αρχοντικό Μηταράκη, πνιγμένο στους λεμονανθούς. Τι κι αν μαίνεται ο πόλεμος μέσα κι έξω από τη χώρα; Ο Γιώργης και η Σοφία είναι ευτυχείς – περιμένουν το πρώτο τους παιδί, είναι νέοι και ερωτευμένοι.

Κανένα θαύμα όμως δεν κρατάει πάνω από τρεις μέρες. Η Χίος βάλλεται από αεροπορικές δυνάμεις, η Σοφία αποβάλλει το πρώτο μωρό της και, υπερευαίσθητη όπως είναι, κλείνεται στον εαυτό της. Η χαρά τους αρχίζει να ξεθυμαίνει. Ο Γιώργης δεν αντέχει την κατάθλιψη του σπιτιού, η θανατίλα που το σκεπάζει τον απωθεί. Αφήνει τη γυναίκα του να βυθιστεί σ' αυτήν, ενώ εκείνος βρίσκει παρηγοριά στη δημόσια σφαίρα. Με την πολιτική δράση και το κυνήγι της επιτυχίας ξεγελάει το άγχος του θανάτου. Πηγαίνει στην Αθήνα. Ο Βενιζέλος τον χρειάζεται. Του αναθέτει τη γενική διεύθυνση στο υπουργείο Επισιτισμού. Μετά από πέντε μήνες, τον Φεβρουάριο του 1918, ξαναγυρίζει στη Χίο και η Σοφία ξαναμένει έγκυος. Χαίρεται που τη βλέπει αισιόδοξη πάλι, αλλά το μυαλό του είναι ήδη αλλού. Ρίχνεται στη δουλειά. Θέλει να εντυπωσιάσει τον αρχηγό του και να ανεβεί τα σκαλοπάτια της πολιτικής ιεραρχίας γρήγορα. Είναι γεγονός ότι ο συνδυασμός της λαμπερής προσωπικότητάς του με τη δίψα που είχε για εξουσία είναι επικίνδυνος. Πολλοί ενοχλούνται –ακόμα και στο ίδιο του το κόμμα–, τον φθονούν που ανεβαίνει τόσο σκανδαλωδώς γρήγορα, και τον υπονομεύουν. Ο Παπανδρέου επιδιώκει μια θέση στη Βουλή, αλλά ξέρει ότι δε θα είναι εύκολο.

Πρώτη φορά πατέρας

Στις 5 Φεβρουαρίου του 1919 ο Γιώργης γίνεται πατέρας. Αποκτά τον πρώτο του γιο και του δίνει το όνομα του δικού του νεκρού πατέρα: Ανδρέας. Η Σοφία πέφτει με τα μούτρα στην ανατροφή του πολύτιμου μοναχογιού της, σαν να προαισθανόταν ότι αυτός και μόνο αυτός θα ήταν ο βράχος της μέχρι το τέλος της ζωής της. Δυστυχώς αναπτύσσει φοβίες, τρέμει μη συμβεί κάτι και τον χάσει κι αυτόν, όπως έχασε το πρώτο, το αγέννητο παιδί της. Ο Γιώργης λογικά αρχίζει να νιώθει παραμελημένος. Απομακρύνεται, λοιπόν, σταδιακά και ανεπαισθήτως από το σπίτι

– ούτως ή άλλως, η γυναίκα του είναι απορροφημένη υπερβολικά από το νεογέννητο. Τόσο απορροφημένη, που αδιαφορεί όταν ένα βράδυ ο Γιώργης τής αναγγέλλει ενθουσιασμένος ότι έρχεται στο νησί η αγαπημένη ηθοποιός του Βενιζέλου, η Κυβέλη. Αρνείται να αφήσει το μωρό της για να τον συνοδεύσει στην προεμέρα της παράστασης. Ο Γιώργης όμως δε δίστασε ούτε λεπτό. Ντύθηκε, έβαλε την αγαπημένη του λευκή, μεταξωτή ποσέτ και πήγε κομψότατος να συναντήσει την ξακουστή ντίβα του ελληνικού θεάτρου. Η Σοφία δεν το ήξερε, αλλά εκείνο το βράδυ έκανε το μεγαλύτερο λάθος της ζωής της.

Ποια ήταν αυτή η Κυβέλη και γιατί δεν είχε επώνυμο;

Η καταγωγή της Κυβέλης ήταν και παραμένει ένα αίνιγμα, γι' αυτό και κυκλοφορούν διάφορες φήμες. Η ίδια δήλωνε δημοσίως Σμυρνια άγνωστων γονέων. Πολλοί –μεταξύ των οποίων και ο ίδιος ο γιος της– ισχυρίζονται ότι είναι νόθα κόρη κάποιου επώνυμου, ίσως και του ίδιου του βασιλιά Γεωργίου, που της είχε αδυναμία. Τίποτα δεν είναι επιβεβαιωμένο. Δεν είναι καν σίγουρο αν γεννήθηκε το 1887 ή το 1888 – πάντως βρέθηκε εγκαταλελειμμένη και κατέληξε στο Βρεφοκομείο Αθηνών. Όταν τη βρήκαν, φορούσε στον λαιμό ένα χρυσό σταυρουδάκι, που είχε χαραγμένο το μικρό της όνομα μόνο: Κυβέλη. Όταν έγινε τριών χρονών, το πανέμορφο Κυβελάκι υιοθετήθηκε από την καλή και ήσυχη οικογένεια του τσαγκάρη Αναστάση Αδριανού και της γυναίκας του, Μαρίας. Ιδού πώς περιγράφει τις συνθήκες τις υιοθεσίας της η θετή της μάνα: «Είπαμε με τον γέρο μου να πάρουμε ένα παιδάκι αφού ο Θεός δε μας έδωσε παιδί. Πήγαμε μια μέρα στο Εκθετοτροφείο, αλλά δε μ' άρεσε κανένα. Ξαφνικά πετάγεται μπροστά μου ένα ωμόμορφο γαλανομάτικο κοριτσάκι με τις ξανθές μπουκλίτσες του, ένα σωστό κουκλάκι. Να, αυτό το παιδάκι θέλω! Αυτό, μου λέγει η κυρία διευθύντρια, δεν μπορώ να σ' το δώ-

σω. Έχουμε εντολή να μην το δώσωμε πουθενά. Εμένα μου μπήκε στην καρδιά μου λες και το ερωτεύτηκα από εκείνη τη στιγμή. Τράβηξα μια και δυο στου Λεονάρδου – είχα κάνει νταντά στο σπίτι του ένα καιρό. Από σένα το θέλω αυτό το ρουσφέτι, του λέω. Αν δε μου δώσουν αυτό το παιδάκι, θα πεθάνω. Είχε σχέσεις εκείνος με τον Κύρο της Εστίας. Σε λίγες μέρες με ειδοποιούνε να περάσω να πάρω το παιδί». Στην πραγματικότητα ο Λεονάρδος, ένας πολύ δικτυωμένος δικηγόρος για τον οποίο είχε δουλέψει η Μαρία, υποσχέθηκε πως θα έπαιρνε αυτός το παιδί στο σπίτι του, και πραγματικά το κράτησε για ένα διάστημα φέρνοντας μαζί και τη Μαρία για να το προσέχει. Αργότερα η Μαρία πήρε το κοριτσάκι σπίτι της.

Οι θετοί της γονείς το αγάπησαν πολύ αυτό το κοριτσάκι. Την είχαν περί πολλού, σαν ηλιαχτίδα – την ταΐζανε μπριζόλες, ενώ οι ίδιοι τη βγάζαν με φακές. Ο γιος της Κυβέλης, ο Γιωργάκης Παπανδρέου, πιστεύει ότι ο πραγματικός, γαλαζοαίματος πατέρας της ενίσχυε οικονομικά την ανάδοχη οικογένεια – ίσως μέσω του Λεονάρδου; – και γι’ αυτό το Κυβελάκι είχε τόσο εξαιρετική περιποίηση. Παρ’ όλα αυτά, σαν απλοί λαϊκοί άνθρωποι που ήταν, οι Αδριανού το προορίζαν για καπελού το κορίτσι τους – το βάλαν μάλιστα μαθητευόμενο σε μια τεχνίτρα στη γειτονιά. Η Κυβέλη όμως είχε άλλα σχέδια και καλή τύχη. Την κρίσιμη στιγμή ξαναεμφανίστηκε σαν Άγιος Βασίλης ο δικηγόρος Λεονάρδος, που πρόσφερε και πάλι τη βοήθειά του για να μπορέσουν οι θετοί γονείς της να τη μορφώσουν σωστά. Έτσι το κορίτσι, παρόλο που ήταν φτωχό, κατάφερε να φοιτήσει στη Σχολή Χιλλ μαζί με τους γόνους των πλούσιων αστών της Αθήνας.

Στη Σχολή Χιλλ το Κυβελάκι άνθισε και απέδειξε πως είχε πολλά όπλα για να νικήσει στη μάχη της ζωής: ήταν πανέμορφο, με καμαρωτή κορμοστασιά, υπέροχα, γαλαζοπράσινα μάτια, αριστοκρατικό φιζίκ, χρυστάλλινη φωνή και τρομερά εκφραστική απαγγελία. Ένας καθηγητής ορθοφωνίας, ο Μάρκος Σιγάλας, της έκανε μαθήματα και την παρουσίασε μετά το 1901 ως παιδί θαύμα

στους υπόλοιπους μαθητές του. Ήταν φτιαγμένη για να λάμψει στη σκηνή και το κατάλαβε και η ίδια από πάρα πολύ νωρίς, όπως και η μελλοντική της αντίπαλος, η Μαρίκα Κοτοπούλη. Την ανακάλυψε ο θεός του θεάτρου, ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος, καθώς ανέβαινε με το αυτοκίνητό του στη σημερινή οδό Χαριλάου Τρικούπη. Ο διάσημος θεατράνθρωπος εντυπωσιάζεται από την κορμοστασιά της, ακολουθεί την εκθαμβωτική μικρούλα ως το φτωχικό της και της προτείνει να ανεβεί στη σκηνή. Η μάνα της, καλός αλλά απλοϊκός άνθρωπος, έφριξε μόλις το άκουσε. Ηθοποιός ίσον πόρνη, για τα ήθη της εποχής. Καμιά σοβαρή και ευκατάστατη κοπέλα –ή και αγόρι ακόμα– δεν τολμούσε να γίνει ηθοποιός. Αυτό σήμαινε ότι θα γυρνούσε την Ελλάδα με ένα μπουλούκι, θα ζούσε στον δρόμο, θα αγωνιζόταν να βγάλει το ψωμί της με καθημερινό μόχθο αλλάζοντας έργο μέρα παρά μέρα. Η επιβίωση των ηθοποιών ήταν πάντα αμφίβολη – υπήρχαν μάλιστα εποχές που λόγω έλλειψης ρευστού αμείβονταν με λουκούμια ή κουλούρια. Γι' αυτό, θεατρίνοι γίνονταν κυρίως οι φτωχοί και λαϊκοί άνθρωποι. Το κορίτσι μας είναι αποφασισμένο όμως. Ο βασιλιάς Γεώργιος τη διευκόλυνε εκών άκων. Ίδρυσε το 1900 –τη σωστή στιγμή που η μικρή ξεπετάγεται– το Βασιλικό Θέατρο και τη δραματική σχολή του, όπου το Κυβελάκι έσπευσε να παρακολουθήσει μαθήματα.

Ο Χρηστομάνος εν τω μεταξύ, θαμπωμένος από τη δωδεκάχρονη μικρούλα σταρ, παρακαλούσε τη μάνα της να βάλει μυαλό και να επιτρέψει στο παιδί να κοσμήσει το θεατρικό σανίδι με το θείο χάρισμά του. Κανένας δεν είχε το δικαίωμα, ούτε μπορούσε άλλωστε, να τη σταματήσει· είχε τον διάβολο μέσα της. Το ντεμπούτο της το 'κανε τελικά στη νεοπαγή Νέα Σκηνή του Χρηστομάνου ως Ιουλιέτα, δεκατριών ετών. Ο έξοχος λόγιος και εστέτ δάσκαλος, κακάσχημος στο σώμα και πανέμορφος στο πνεύμα, ένα είδος Κουν της εποχής, πήρε στην ομάδα του νέα παιδιά, αμόλυντα από τον παλιό τρόπο υποκριτικής. Μεταξύ αυτών ήταν και ένας άλλος μεγάλος ανατέλλων αστέρας, ο Άγγελος Σικελιανός.